

відповіді на поставлене Кантом питання: на що людині можна сподіватися. Предметом її надії є святість як даність релігійної культури. Однак значення святості ставиться в обрій персонології та етики, в системі яких воно виглядає найсуттєвим маркером людської гідності та честі. Цінність святості покликана зорієнтувати свідомість кожної людини не лише до досягнення зовнішнього блага в надприродному світі, як це вважає більшість релігійно налаштованих людей, але й на внутрішню трансформацію індивіда, яка повинна охопити повноту її природи та наповнити її духовністю.

Література

1. Титаренко, В.А. (2008) «Поняття» Бога в теоретичній і практичній філософії І. Канта // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*: сер. Філософія. Політологія, № 89/90, 113-116.

Оксана Панафідіна (Кривий Ріг)

ІМАНУЕЛЬ КАНТ ПРО COMMON SENSE ТА ОБОВ'ЯЗОК ЧЕСНОТИ

Імануель Кант, за висловом К. Поппера, є «останнім великим поборником Просвітництва» [12, с. 14]. Якщо виходити із такої позиції в оцінці кантового філософського спадку (на відміну від доволі поширеного підходу розглядати Канта як засновника романтичної школи «німецького ідеалізму», школи Фіхте, Шеллінга та Гегеля, яка по суті зруйнувала Просвітництво [там само]), відкривається перспектива дослідження актуальної проблеми людського самовдосконалення та умов його можливості. Критична філософія Канта містить цікаві і важливі для кожної людини як істоти, наділеної розумом, ідеї, які у сукупності дозволяють побачити його вирішення цієї філософської проблеми, яка стосується антропологічних, епістемологічних, етичних, політичних, естетичних та інших аспектів.

Метою цієї роботи є доведення того, що поєднання кантівської концепції розуму (у широкому сенсі) з ідеєю його розвитку та ідеєю обов'язку самовдосконалення, яку Кант обґрунтовував у межах своєї

етики чеснот у *Метафізиці звичаїв*⁴, не тільки не суперечить духу кантівської філософії, але і є одним із важливих уроків, які може винести для себе із неї кожна людина як розумна істота і як потенційний творець цивілізованих соціокультурних практик та інститутів. Така постановка питання загалом вписується у прагматичну інтерпретацію надзвичайно об'ємної і багатогранної критичної філософії Канта, яка набуває популярності впродовж останніх десятиліть [див., напр.: 13].

Філософське поняття Common Sense

Український перекладач і дослідник Канта В. Терлецький називає Common Sense «вельми багатозначним і у філософському аспекті доволі непростим поняттям», для якого у другій половині XVIII ст. активно шукали «адекватні відповідники» представники німецької популярної філософії, такі як: М. Мендельсон, Й.Н. Тетенс, Кр. Гарве [3, с. 125]. Кант хоча і не належав до цього філософського напрямку, але він мав інтелектуальні контакти з його представниками і, так само як і вони, цікавився ідеями філософів шотландської школи здорового глузду (граф Шефтсбері, Т. Рід та ін.). Історико-філософське питання німецької, зокрема кантівської, рецепції ідей шотландських філософів саме по собі може бути цікавим і корисним для дослідження, однак це виходить за межі заявленої теми. Якщо ж взяти за основу комплекс значень поняття Common Sense, вироблених у межах шотландської школи здорового глузду, це може стати чудовим дороговказом у дослідженні кантівської філософії під передусім прагматичним поглядом.

Звісно, Кант не використовував англійського поняття Common Sense. У різних своїх працях він добирав питомо німецькі (і частково послуговувався латинськими) позначення, які розкривають різні аспекти того, що належить до семантичного поля Common Sense. Р. Нерінг нарахував близько сорока термінів, які у сукупності представляють кантівську «доволі респектабельну концепцію Common Sense» [11, с. 15]. Тому з огляду на зазначене у контексті задач цієї роботи цілком доречно скористатися англійським поняттям, що робить, зокрема, і сам Нерінг.

Common Sense є одним із важливих понять філософії англійського і особливо шотландського Просвітництва. Це поняття, як зазначає С. Розенфельд, упродовж XVII-XVIII століть багато в чому перетворилося з технічного терміну аристотелівської науки (*koine*

---

⁴ Посилання на праці Канта надаватимуться на Академічне видання його творів – *Immanuel Kant: Gesammelte Schriften (Akademie-Ausgabe), I-XXIII* (абревіатура AA). Римською цифрою позначатиметься том, де міститься цитована праця, арабською сторінки. За наявності перекладу українською мовою, поруч даватиметься посилання і на україномовне видання.

aisthesis) на «демократизуючий спосіб легітимізації висловлення неекспертної думки в публічній сфері». Зокрема, у Північній Європі поступово утвердилася ідея, що певні базові уявлення є спільними (у значенні розповсюджені або такі, що поділяються) для пересічних людей просто через їхню спільну природу і, особливо, спільний досвід, отриманий на основі спостереження за навколишнім світом і спілкування один з одним [14, с. 4].

А. Вежбицька стверджує, що буквальні переклади *Common Sense* з англійської іншими мовами можуть вказувати на цінну особисту характеристику, але не на впізнаваний підхід, ставлення чи спосіб мислення. Як наслідок, втрачається значення великої культурної цінності, зрозумілої носіям англійської мови. Адже за поняттям *Common Sense* стоїть англо-шотландська філософська традиція, в межах якої було розвинуто моральні та епістемологічні аспекти цього поняття, які стосуються аналізу комунікабельності або ж соціальності [15, с. 329, 339].

Отже, *Common Sense* – це не тільки слово, що належить до повсякденної лексики і стосується здорового глузду як базової чуттєвої або когнітивної здатності, яку мають усі люди. Крім цього буденного значення, *Common Sense* як філософське поняття може означати також спільний сенс і спільне чуття. Зрештою, *Common Sense* – це критична обробка наших уявлень для узгодження їх з суспільним благом [1, с. 76-77]. Увесь цей спектр смислових значень представлений у кантівській філософії, що може бути реконструйовано у контексті однієї із базових ідей філософії Просвітництва – ідеї саморозвитку і самовдосконалення.

Кантівська модель *Common Sense*

Р. Нерінг констатує та обґрунтовує, що у Канта чітко простежуються три грані значення *Common Sense*, що перетинаються:

1. Природна простота (*Normalverstand*): природний, звичайний, некультивований розсуд;
2. Сильна відсилка до досвіду (*Erfahrungsverstand*): тверезий, емпіричний, прагматичний розсуд;
3. Загальна конституція і розповсюдженість (*Jedermannsverstand*):
  - 3.1. рівномірний розподіленість розсуду:
    - 3.1.1. як здатності розуміти, судити, зокрема про істинне, справедливе, добре, доцільне, і робити висновки (*Vermögen*);
    - 3.1.2. як загального знання, отриманого через застосування цієї здатності;
  - 3.2. плюралістичність розсуду як людська спроможність враховувати судження інших:
    - 3.2.1. апостеріорний (*gemeine Verstand*): намір прийняти загальну точку зору;

3.2.2. апіорний (*Gemeinsinn*): почуття згоди з можливими судженнями інших, яке не залежить від досвіду [11, с. 47-52].

Отже, згідно з Кантом, усі люди наділені даром природного інтелекту, який уможлиблює здатність і практику судження, спрямовану на інших розумних істот. Оскільки це спільна для всіх людей здатність, то для її розвитку важливим є почуття спільноти, солідарності і спільного блага як соціальної чесноти, що суперечить її егоїстичним нахилам. Зокрема, Кант виділяє й аналізує логічний, етичний та естетичний види егоїзму [AA VII: 128-130]. Насамкінець, Кант говорить про схильність людини до прийняття поширених поглядів та упереджень, некритичної довіри авторитетам, тримання за власні переконання. Однак люди мають водночас і природний нахил і поклик (*Hang und Beruf*) до вільного мислення [AA VIII:41; 2, с. 138]. Це означає, що така людська здатність, яку узагальнено позначають англійським поняттям *Common Sense*, має потенціал для розвитку та удосконалення.

Common Sense та обов'язок самовдосконалення

У *Метафізиці звичаїв* Кант розглядає власну досконалість (*Eigene Vollkommenheit*) як одну із цілей, яка водночас є етичним обов'язком людини перед самою собою (поруч із чужим блаженством (*Fremde Glückseligkeit*) як обов'язку по відношенню до інших людей) [AA VI:385]. Задля уникнення непорозумінь, варто відмітити, що Кант розрізняє два поняття обов'язку: 1) як рушійної сили і критерію моральності; 2) як дії або вчинку згідно із законом. Якщо перше поняття обов'язку деонтологічно обґрунтоване Кантом у більш ранніх трактатах *Узасаднення для метафізики звичаїв* (1785) та *Критика практичного розуму* (1788), то розробка другого відбувається в межах його етики чеснот, представленої в одній із останніх праць *Метафізика звичаїв* (1797). Так, у вступі до другої частини цієї праці – до вчення про чесноти – Кант протиставляє обов'язки чеснот юридичним обов'язкам на тій підставі, що вони мають справу з самопримусом згідно з принципом внутрішньої свободи, а не із зовнішнім примусом.

Про обов'язки чеснот Кант говорить у множині. Незважаючи на те, що чеснота як згода волі з будь-яким обов'язком, як добродісна диспозиція, завжди є тією самою, але обов'язків чесноти багато, оскільки існують різні цілі, які добровільно можна зробити обов'язками [AA VI:395]. Пов'язуючи обов'язки чеснот із цілями, Кант застерігає, що тут ідеться не про цілі, які ставить собі людина під впливом чуттєвих стимулів своєї тваринної природи, а про такі, які вона як розумна і вільна істота зобов'язана зробити своїми цілями [AA VI:385]. Якби людина була просто розумною істотою, вона безпроблемно слідувала б таким цілям і дотримувалася б усіх моральних законів. Але

людина є **розумною природною** істотою, а це означає, що вона потребує чеснот, щоб здійснювати супротив «ворогу морального способу мислення», який походить із нахилів нашої тваринної природи [AA VI:380].

У розумінні природи чесноти Кант багато в чому слідує римським стоїкам, про що свідчить, зокрема, апеляція до латинської термінології у ході викладу власної концепції етики чеснот. Означення чесноти, які надає Кант у різних частинах *Метафізики звичаїв*, підкреслюють її зв'язок із зусиллями людини, спрямованими на протидію природним нахилам. Зокрема, чеснота для Канта є моральною силою волі людини [AA VI:405]; силою людських максим у дотриманні обов'язку [AA VI:394]; ідеалом, який не знаходить досконалого втілення [AA VI:409]; вправністю у вільних правомірних діях, спрямованих на свідоме подолання всіх чуттєво протилежних імпульсів [AA VI:397]. Окремо варто відмітити, що, згідно з Кантом, моральна сила у виконанні свого обов'язку не має розглядатися просто як навичка та набута тривалими вправами звичка до морально добрих вчинків [AA VI:383]. Натомість чеснота має поставати з абсолютно нового та оригінального способу мислення [AA VII:147].

Оскільки людина спроможна розглядати себе не тільки як частину природи, що підпорядковується її законам, але і як моральну істоту, розуміти своє призначення з об'єктивної позиції, з боку практичного розуму [AA VI:379], то вона спроможна також обирати цілі, які водночас є обов'язками. Саме такі цілі Кант називає обов'язками чеснот, зокрема обов'язком самовдосконалення.

Самовдосконалення супроводжується діями людини, інакше воно не могло б бути обов'язком. Тому досконалість, властива людині, є культурою її здатності, або її природних задатків, серед яких провідну роль відіграє розсуд, а також культурою її волі (морального способу мислення). Відтак власна досконалість як обов'язок чесноти має два виміри: фізичний («культура всіх здатностей для сприяння цілям, представлених розумом») і моральний («культура моралі в нас») [AA VI:391-392, 444-446]. Отже, Кант обґрунтовує обов'язок людини власними зусиллями вийти з первісного стану своєї природи, зі стану тваринності, і все вище підніматися до стану людськості. Тільки завдяки останньому людина спроможна ставити цілі, пізнавати і виправляти свої помилки, що відрізняє її від інших живих істот.

Людськість (*Menschheit*) у філософії Канта розуміється у широкому та більш вузькому сенсі: як середній член у тріаді «тваринність – людськість – особистість», що означає здатність розумної світової істоти розвивати себе через досягнення цілей [AA VI:239, 418], або ж як останній член – особистість, у сенсі здатності

бути для себе конечною ціллю, що корелює із людською гідністю. У зв'язку з цим Кант розмежовує два аспекти розуміння людини, на відміну від усіх інших світових істот: *homo phaenomenon* та *homo noumenon*. Якщо перша розглядається як у певному сенсі залежна від фізичної детермінації, то друга – як незалежна, як специфічно моральна людськість у нашій власній особі, яка досягається виключно практичним розумом [AA VI:239]. Тому, що стосується культури волі, то, згідно з Кантом, людина зобов'язана підняти її до найвищого рівня морально практичної досконалості – добродесного способу мислення, за якого людина слідує приписам закону із почуття обов'язку, а також робить своєю кожному окрему ціль, яка є водночас обов'язком [AA VI:387].

Кант стверджує, що морально практичний розум безумовно приписує людині культивувати свої задатки людськості в обох вищезгаданих аспектах, аби вона була гідною того людського, що є у ній. Таким чином, культивування у собі людськості прямо пропорційне боротьбі з тваринністю і грубістю власної природи [AA V:433; 4, с. 376-377]. Якщо взяти до уваги кантівське розуміння людськості, її задатків та обов'язку самовдосконалення як обов'язку чесноти, можна прийти до висновку, що розвиток цих задатків удосконалює в людині ніщо інше, як *Common Sense* у різних його проявах. Ставлячи собі за мету досконалість розсуду (який сам по собі є великим природним даром) як чесноту обов'язку перед собою, людина має змінити свій спосіб мислення у відповідності з моральними і політичними за своєю природою ідеями спільного сенсу і спільного чуття, чітко усвідомлюючи перепони у вигляді природних нахилів на цьому шляху.

Досконалість розсуду і максими *Common Sense*

Досконалість розсуду є чеснотою, яка має бути розвинена всупереч природному нахилу (*Naturneigungen*) людини бути пасивною у застосуванні своїх пізнавальних здатностей. Ця ідея обґрунтовується Кантом у зв'язку з його концепцією просвітництва як виходу (*Ausgang*) людини з незрілості, в якій вона опинилася з власної провини, через брак рішучості й мужності послуговуватися власним розсудом без чужого проводу. А через ледарство й легкодухість багато людей залюбки залишаються незрілими протягом усього життя; незрілість майже стає їх природою [AA VIII:35-36; 2, с. 135]. Якщо ж людина все таки наважується самотійно мислити, вона може робити це неправильно. Адже у її природі є також схильності до упереджень (*Vorurtheile*) [AA IX:76], інструментального використання розуму як теоретичної здатності у чуттєвому світі [AA VI:418], бути логічним егоїстом [AA VII:128; IX:80] тощо.

Маючи і протилежний нахил (*Hang*) до вільного мислення, до активності у застосуванні власного розсуду, людина, згідно з Кантом,

зобов'язана його культивувати. М. Меррітт зауважує, що культивована схильність мислити самостійно – це і є просвітництво, яке мислиться Кантом як мета, яку людина зобов'язана прийняти як частину того, що означає поважати власну людськість і гідність [10, с. 988].

Плекання будь-якої чесноти, зокрема досконалості розсуду, вимагає свідомого прийняття правильних максим і постійного їх дотримання. Чітке формулювання Кантом трьох максим Common Sense як загальнолюдського розсуду (*gemeine Menschenverstand*) можна знайти у його лекціях з логіки, а також у кількох пізніх працях, зокрема у *Критиці сили судження* та *Антропології із прагматичного погляду*:

1. **максима самостійного мислення**, в інших формулюваннях: максима просвітленого, вільного від упереджень або від примусу способу мислення: «Май мужність користуватися власним розсудом» [AA VIII:35; 2, с. 135];
2. **максима розширеного способу мислення**: мислити з позиції кожного іншого;
3. **максима послідовного способу мислення**: мислити завжди у згоді з самим собою [AA V:294-295; VII:228; IX:57].

Згідно з Кантом, перша з цих максим є максимою розсуду, друга – сили судження, третя – розуму. Отже, культивування чесноти розсуду охоплює усі вищі пізнавальні здатності. Втім, як стверджує Кант, найважче досягти третьої з-поміж цих максим, адже «вона може бути досягнута тільки через пов'язання обох перших максим і після того, як неодноразове дотримання їх перетворилося на вправність» [AA V:295; 4, с. 181-182].

Висновки

Те, що в англomовній філософській традиції називається Common Sense, у кантівській філософії є результатом досконалості розсуду як базової когнітивної здатності, спільної для всіх людей. Ця здатність може бути цілеспрямовано розвинена людиною у ході рефлексії, комунікації і морального зростання, що у сукупності повинно сприяти зміні способу мислення, боротьбі з природними схильностями і становленню людськості. Кант не просто формулює максими, прийняття яких спрямовуватиме людину у напрямку її самовдосконалення, але і обґрунтовує, що це є обов'язком людини перед самою собою – обов'язком чесноти. Дотримання цього обов'язку уможливорює, з одного боку, для окремої людини її підготовку до реалізації усіх можливих цілей у відповідності з ідеєю гідності кожної розумної істоти, а з іншого – для людства загалом його поступовий рух у напрямку цивілізованості і зрештою моральності. Оскільки, згідно з Кантом, цілком можливим є рецидив грубості, то реалізація призначення людини – «бути у суспільстві з людьми, а також

культивувати, цивілізувати і моралізувати себе в ньому за допомогою мистецтв і наук», активно борючись із власними перешкодами [AA VII:324-325], цілком залежить від неї самої. Досконалість розсуду є обов'язком чесноти усіх людей, незалежно від того на якому б високому рівні розвитку не перебувало суспільство, у якому вони народилися.

Література

1. Брюжер Ф. Common Sense // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. Том третій. Київ: Дух і літера, 2013. С. 76-79.
2. Кант І. Відповідь на питання «Що таке просвітництво?». Пер. з нім. М. Ласло-Куцюк. *Vsesvit. 1989. № 4. С. 135-138.*
3. Кант І. Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. Пер. з нім., вступна стаття, коментарі і приміт. В. Терлецького. Київ: ППС-2002, 2005.
4. Кант І. Критика сили судження. Пер. з нім. В. Терлецького. Київ: Темпора, 2022.
5. Kant I. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht *Immanuel Kant: Gesammelte Schriften (Akademie-Ausgabe), I-XXIII. VII. S. 117-333.*
6. Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? AA VIII. S. 33-42.
7. Kant I. Die Metaphysik der Sitten. AA VI. S. 203-493.
8. Kant I. Kritik der Urteilskraft AA V. S. 165-485.
9. Kant I. Logik AA IX. S. 1-150.
10. Merritt M. Reflection, Enlightenment, and the significance of spontaneity in Kant. *British Journal for the History of Philosophy. 2009. 17(5). P. 981-1010.*
11. Nehring R. Kritik des Common Sense. Gesunder Menschenverstand, reflektierende Urteilskraft und Gemeinsinn – der Sensus communis bei Kant. Berlin: Duncker & Humblot, 2010.
12. Popper K.R. Immanuel Kant: der Philosoph der Aufklärung. Eine Gedächtnisrede zu seinem hundertfünfzigsten Todestag. In: Karl R. Popper. *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde I Der Zauber Platons. München: Francke Verlag, 1957. S. 11-27.*
13. Pragmatism, Kant, and Transcendental Philosophy. Edited by G. Gava and R. Stern. London & New York: Routledge, 2015.
14. Rosenfeld S. *Common Sense: A Political History. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2011.*
15. Wierzbicka A. *Experience, Evidence, and Sense: The Hidden Cultural Legacy of English. New York: Oxford University Press, 2010.*